

І. М. Жаровська

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”
д-р юрид. наук, проф.,
професор кафедри теорії та філософії права

СУЧАСНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ТРАДИЦІЙНІСТЬ ТА НОВАТОРСТВО ПІДХОДІВ

© Жаровська І. М., 2016

Розглянуто проблеми науки теорії держави і права на сучасному етапі розвитку правової реальності. Вказано на дуальність проявів правових явищ у новаторському та класичному вигляді та необхідність трансформації методології теорії держави і права у зв'язку з цим. Виділено сучасні проблеми теорії держави і права.

Ключові слова: наука, юриспруденція, теорія держави і права, методологія, піходи.

И. М. Жаровская

СОВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА: ТРАДИЦИОННОСТЬ И НОВАТОРСТВО ПОДХОДОВ

Рассмотрены проблемы науки теории государства и права на современном этапе развития правовой реальности. Указано на дуальность проявлений правовых явлений в новаторском и классическом виде и необходимость трансформации методологии теории государства и права в связи с этим. Выделены современные проблемы теории государства и права.

Ключевые слова: наука, юриспруденция, теория государства и права, методология, піходи.

I. M. Zharovska

THE MODERN THEORY OF STATE AND LAW: TRADITION AND INNOVATION APPROACHES

The article is devoted to problems of science theory of state and law at the modern stage of development of legal reality. Listed on the duality of manifestations of legal phenomena in innovative and classic form and the necessity of transformation of the methodology of theory of state and law in this regard. Dedicated modern problems of theory of state and law.

Keywords: science, law, theory of state and law, methodology, phode.

Постановка проблеми. Генезис теорії держави і права як науки вимагає врахування традиційних підходів і новацій. Теорія держави і права інтенсивно розвивається, при цьому не суперечить традиціям, нагромаджуючи значний обсяг інформації і досвіду для успішного вирішення завдань, які стоять перед нею. Новації в теорії держави і права розуміють як виявлення

нових політико-правових явищ, до яких зараховують і сенсаційні відкриття (наприклад, відкриття закономірностей розвитку держави і права), і доволі прості описи нових форм держави і права.

Стан дослідження. Питання змісту теорії держави і права як науки досліджували багато науковців у різних напрямках суспільних знань. У вітчизняній юридичній науці вказану проблему або суміжні з нею аналізували такі вчені: Ю. Бисага, С. Бостан, М. Кельман, В. Ковальчук, М. Козюбра, О. Скакун, С. Сливка, Ю. Оборотов та ін. Незважаючи на велику увагу вчених до теорії держави і права, залишається багато невіршених питань. Вказане визначає необхідність наукового дослідження проблем взаємодії новаторських та класичних поглядів у теорії держави і права, що існують на сучасному етапі розвитку вітчизняної наукової думки, що і буде **метою** цієї статті.

Виклад основних положень. У доктрині теорії держави і права існують такі традиції:

- ця наука поділяється на два взаємопов'язані структурні розділи – теорію держави і теорію права, хоча нині існують новації щодо поділу її на дві самостійні галузі знань і навчальні дисципліни;

- дослідження держави і права здійснюється з урахуванням їх відповідності одна одній (щодо цього питання також є відповідні новації);

- у вирішенні проблеми співвідношення права і закону як критерій для розмежування “правових законів” і “неправових законів” пропонується загальна свобода, тобто свобода всього суспільства, нації або народу. Проте дослідники нерідко звертаються до різних критеріїв – справедливості, добра, гуманності, зла тощо, а в деяких випадках використовують також категорію “правовий ідеал”;

- використання термінів “форма права” і “джерело права” в одному й тому самому значенні. Як відзначали ще радянські теоретики права, термін “джерело права” – спеціальний та умовний, але він є зручним у вживанні, до того ж традиційним для світової юриспруденції;

- допускається ігнорування системного підходу щодо визначення предмета теорії держави і права, для вирішення цього питання використовують переважно онтологічний підхід;

- нерідко поняття методології теорії держави і права обмежується сферою пізнання політико-правових явищ, проте існують відповідні новації.

Отже, теорія держави і права як наука має значну кількість традицій, які відрізняються одна від однієї за змістом, функціями і способом свого існування [1, с.8].

Політико-правові знання переривають існування застарілих традицій, проте залишають усе позитивне і життєздатне, без чого неможливий подальший розвиток теоретичної системи. А запозичення позитивного і є “безперервністю в перерваному”. Розвиток теорії держави і права можливий завдяки непомітним механізмам наступності традицій і новацій. Цілком слушною є думка М. Козюбри: “У процесі історичного розвитку змінюються як кількісно, так і якісно самі явища, які становлять об'єкт дослідження загальної теорії держави та права, – держава і права, що обумовлює необхідність більш високого рівня їх пізнання, використання нових підходів і методів, досягнень інших наук, вивчення нових зв'язків та властивостей вказаних явищ. Це, у свою чергу, призводить до істотних змін у самій науці. У зв'язку з цим, періодично, на значимих історичних етапах розвитку загальна теорія держави і права, як будь-яка наука, має повертатися не лише до методологічного переозброєння чи доозброєння, а й переосмислення або ж уточнення свого предмета” [2, с. 92].

У теорії держави і права, крім революційних перетворень, відбувається безперервне нагромадження політико-правових знань, нових наукових відкриттів і теорій, що забезпечує кумулятивний ефект у різних сферах пізнання держави і права. Важливою закономірністю розвитку теорії держави і права як науки виступає єдність процесів диференціації й інтеграції політико-

правових знань. Як зазначає О. Коцюбинська, нині інтегративні процеси в теорії держави і права мають перевагу над процесами диференціації (поділу)[3, с. 6].

Інтеграція політико-правових знань стала, очевидно, головною закономірністю його розвитку, що може виявлятися в:

1) організації політико-правових досліджень на стику суміжних інститутів теорії держави і права, де приховані найактуальніші наукові проблеми;

2) розробленні наукових методів, які мають неабияке значення для багатьох політико-правових явищ і процесів (системний аналіз, комп'ютерний експеримент);

3) пошуку спільних, об'єднувальних теорій і принципів розвитку політико-правових явищ;

4) розробленні теорій, які виконують загальнометодологічні функції в теорії держави і права (кібернетика, синергетика);

5) зміні характеру вирішуваних сучасною наукою про державу і право проблем – вони набувають комплексного характеру і потребують залучення відразу декількох юридичних дисциплін (теоретико-правові проблеми екологічної безпеки, теоретико-правові аспекти влади і власності тощо).

Звичайно, можна погодитися з тим, що інтегративні процеси в теорії держави і права стали головними в її розвитку. Але це не означає, що процеси диференціації політико-правових знань зійшли нанівець – вони тривають. Диференціація й інтеграція в розвитку теорії держави і права як науки – не взаємозаперечні, а взаємодоповнювальні тенденції.

На сучасному етапі відбуваються новітні зміни в предметі та об'єкті, передовсім це стосується відмежування від предмета теорії держави і права сфери суміжних правових наук. Розпочнемо з порівняльного правознавства. Позицію розмежування переконливо аргументує О. Скакун. Так, спочатку виділилася окрема сфера дослідження – теорія правових систем з метою вивчення особливостей функціонування права в різних народів світу. На сучасному етапі, як вважає відома науковець, простежується відділення цієї сфери дослідження в окрему правову науку. Звертаючись до питання про подібність і відмінності теорії права та держави і порівняльного правознавства, науковець зазначає, що різними є джерела їх формування як дисциплін, предмети і цілі їх пізнання. Походячи від римського права, “теорія права” в правових системах романо-германської сім'ї (вона ж “загальна юриспруденція” в правових системах англо-американського типу) розвинулася як загальне вчення про право, яке охоплювало весь зміст правознавства в єдності і системі шляхом вилучення загальних засад з матеріалу спеціальних юридичних наук і вивчення основних понять позитивного права. Порівняльне правознавство мало інший шлях становлення. Тут превалував інтерес до іноземного правового елемента, його пізнання через порівняння з національним.

Маючи один і той самий об'єкт пізнання – правову реальність (держава пізнається в ракурсі його взаємодії з правом) різних країн світу, ці дисципліни досліджують конкретну сутність такої реальності, створюють певними допоміжними дослідницькими засобами її теоретичні моделі, тобто формують власний предмет пізнання. Теорія права і держави вивчає правову реальність, взяту глобально, визначає головні, стрижневі осі правових систем світу – право і держава як загальна цілісність, а не як сукупність. Тому навряд чи правильно вважати об'єктами теорії права та держави безліч індивідуальних правових систем і конкретних держав, наявних в сьогоденні і в минулому. Така кількість правових систем світу радше є об'єктами вивчення загального порівняльного правознавства, де простір права (правової системи) зумовлює його (права) специфічне формування. При цьому порівняльне правознавство орієнтоване на пізнання сукупності правових систем відповідно до їх типологічної класифікації.

Якщо в теорії права і держави теоретичною моделлю реальності є (вищою мірою) абстраговані правові явища і процеси, виражені в поняттях і категоріях, при цьому на основі національного матеріалу, то в порівняльному правознавстві при вивченні типів (сімей) правових

систем (макрорівень порівняння) використовуються іншого рівня абстракції – визначення сутнісних якостей правових систем, встановлення та обґрунтування критеріїв об'єднання в один тип (сім'ю), виявлення закономірностей виникнення й еволюції без деталізації правових систем, що утворюють той чи інший тип (сім'ю). Що стосується компонентів й елементів правової системи – галузей, інститутів, норм права, форм (джерел) права, правосвідомості та інших (мікрорівень порівняння), то вони пізнаються шляхом конкретизації.

У порівняльному правознавстві задіяний матеріал, як правило, іноземний, хоча при використанні одних і тих самих явищ і процесів може залучатися і національний матеріал. Якщо в теорії права і держави використання іноземного матеріалу свідчить про високий рівень узагальнення, особливо при створенні понятійно-категорійного апарату, то в порівняльному правознавстві вивчення іноземного матеріалу слугує його основним завданням, виконуваного, однак, без заглиблення в правову природу всіх понять і категорій.

Особливі й одиничні властивості вказують, що між правовими системами існують спільність, схожість, синхронні і діахронні зв'язки, взаємозалежність (особливо в умовах глобалізації), але не єдність – вони відносно відокремлені один від одного і неповторні.

Отже, порівняльне правознавство на сучасному етапі – не складова загальної теорії права і держави. Ця дисципліна має власний предмет, свої стратегічні цілі, свій методологічний інструментарій (визначальний порівняльно-типологічний підхід, систему методів і принципів), що дозволяє розвивати її як відносно самостійну галузь юридичної науки, але суміжну із загальною теорією права і держави. Більше того, О. Скакун вносить пропозицію доповнити в класифікації юридичних наук порівняльним правознавством спеціальність 12.00.01, а саме так: теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень; порівняльне правознавство.

Ще однією дотичною правовою наукою є філософія права. П. Рабінович предметом науки філософії права називає найзагальніші (гранично загальні) ті об'єктивні закономірності світу, які специфічно реалізуються у процесах виникнення, структурування, функціонування й розвитку явища, відображуваного терміно-поняттям “право”. А сама ця наука становить, відповідно, систему знань про такі закономірності. Втім, таке явище неминуче є спільним об'єктом дослідження двох самостійних наук: і філософії (конкретніше – соціальної філософії), і загальної теорії права. Проте кожна з них “освоює” цю “спільну територію” з різних ракурсів.

У межах першої з них філософія права виявляє такі закономірності “права” (точніше – закономірності того явища, котре відображається терміно-поняттям права), які властиві всім без винятку явищам природи, суспільства й свідомості, чим якраз і забезпечується гранично загальний, тобто суто філософський, рівень знань про “право”. У межах загальнотеоретичної юридичної науки філософія права виявляє саме специфіку прояву зазначених (“філософських”) закономірностей.

Об'єктивні, необхідні, суттєві і для певних умов сталі взаємозв'язки праводержавних явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, безпосередньо зумовлюють і формують якісну визначеність цих явищ, що виявляється в їхніх юридичних властивостях. Інакше кажучи, це такі зв'язки, які юридично (тобто державно обов'язково) опосередковують соціальну детермінованість, структуру, функціонування й розвиток, а також соціальну впливовість праводержавних явищ. Наявність саме таких закономірностей і є об'єктивною основою для виокремлення в усій системі суспільствознавства загальнотеоретичної юриспруденції (праводержавознавства) як самостійної науки.

Отже, кожна з названих наук, приходять до висновку науковець, досліджує феномен права з погляду лише тих об'єктивних законів, які становлять їх відповідні предмети й котрі є об'єктивною, несвавільною підставою розрізнення, відмежування цих наук [4, с.15-16].

М. Дамірлі робить деякі особливі акценти щодо розмежування теорії держави і права та філософії права. Він вважає, що в юридичній теорії кінцевим предметним завданням є виявлення загальних закономірностей становлення, функціонування і розвитку права, а у філософії права акцент

робиться на філософську позицію, певне філософсько-світоглядне осягнення, інтерпретацію предмета, яким є соціально-правова реальність “в якості наявного буття у своїх універсальних властивостях. Філософія права та юридична теорія виступають як якісно різні стилі мислення. Способом набуття знання для філософії права є специфічний стиль мислення – філософствування” [5, с.47].

С. Рабінович стверджує, що в умовах зростання спеціалізованості суспільствознавства нагальним завданням стає розробка дисциплін, які дозволяють долати фрагментарність гуманітарного знання, синтезувати здобутки галузевих наук. До таких дисциплін належить загальна теорія соціальної регуляції, розвиток якої вимагає міждисциплінарного діалогу (зокрема між представниками філософії й загальної теорії права, етики й соціології), під час якого має уточнюватись, зокрема, спільний понятійно-категорійний апарат цих наук [6, с.178].

Висновок. Підсумовуючи твердження вітчизняних науковців (В. Сирих, М. Кельман) щодо сучасних проблем теорії держави і права, варто визначити:

1. Проблеми внутрішньої організації права як регулятора суспільних відносин, а саме:

а) проблеми сутності, змісту і форми права. Теорія права покликана розкрити суть права, його відмінності від інших соціальних явищ, місце права в структурі суспільства, форми вираження та існування цього явища. Такі знання складають основу не тільки теорії права, а й правознавства загалом. Тому що, не з'ясувавши суті права, форм його вияву, не можна правильно визначити й предмет науки;

б) проблеми структури, будови і дії права. Основна увага в межах цієї проблематики приділяється аналізу системи права як цілісного утворення і сукупності складових її галузей та інститутів. Здійснюється також аналіз правотворчої діяльності держави, шляхів і форм реалізації права в конкретних відносинах, а також засобів, покликаних забезпечити неухильне виконання й дотримання юридичних норм громадянами й іншими суб'єктами права. Для ґрунтовних і всебічних знань про право важливі уявлення не тільки про сутність права, а й його зміст, складові й механізми реалізації права в конкретних відносинах.

2. Проблеми внутрішньої організації держави як органу управління суспільством, виразника його інтересів. У межах означеної проблематики теорія держави і права розкриває сутність, функції і форму держави, її механізм, а також способи взаємодії держави з іншими елементами політичної системи суспільства: громадськими об'єднаннями, політичними партіями, органами місцевого самоврядування. Теоретичний аналіз цих проблем доповнює і розвиває відношення теорії права щодо правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності держави.

3. Загальні проблеми історії держави і права. Дослідження чинних правових систем, як і механізмів конкретних держав, не розкриває всіх причин виникнення цих інституцій й основних етапів їх розвитку.

Вирішення цих питань відіграє важливу роль у з'ясуванні і тлумаченні багатьох принципово важливих проблем сучасності, зокрема питань сутності й соціального призначення держави і права. Тому в теорії держави і права важливе значення мають дослідження закономірностей становлення й розвитку досліджуваних нею явищ, шляхів переходу від одного історичного типу держави і права до іншого, а також прогнозування їх майбутнього стану.

4. Проблеми шляхів і способів пізнання держави і права. Як методологічна наука, покликана розробляти способи пізнання зазначених явищ, теорія держави і права, зокрема, розкриває шляхи творчого використання в правознавстві загального філософського методу, теоретичних положень політології, економічної теорії й інших соціальних наук; розробляє конкретно-соціологічні, статистичні, логічні й інші загальні, спеціальні методи відповідно до специфіки наукового пізнання держави і права; виявляє шляхи і способи обґрунтування теоретичних знань про державу і право,

їхньої ґрунтовної перевірки в ході предметно-практичної діяльності органів й установ юстиції, інших суб'єктів права.

5. Проблеми функціонування й розвитку юридичної науки. Наукознавство є невіддільною частиною загальної теорії права і містить характеристику правової науки як відносно самостійного комплексу наукових знань, розкриває специфічні закономірності розвитку юридичних знань, шляхи і способи їх втілення в практичній діяльності державних органів, висвітлює питання організації і функціонування юридичних наукових і навчальних установ, координації діяльності колективів учених-юристів.

6. Проблеми використання юридичної техніки, законодавчої стилістики, методів тлумачення права в діяльності правотворчих, правозастосовних та інших державних органів й установ. У цьому випадку йдеться про питання, які мають для теорії держави і права прикладний характер і покликані забезпечити впровадження її положень, висновків у практику.

У межах теорії держави і права можуть досліджуватися і деякі інші проблеми, що не стосуються безпосередньо її предмета, але, оскільки недостатньо розроблені, ще не виділилися в самостійну сферу.

1. Кельман М. С. *Загальна теорія держави і права: методологічні проблеми розвитку та системний аналіз: моногр.* / М. С. Кельман. – Тернопіль: Терно-граф, 2007. – 152 с.
2. Козюбра М. І. *Наукознавчі проблеми загальної теорії держави і права* / М. І. Козюбра // *Методологічні проблеми правової науки.* – Х. : Право, 2003.
3. Коцюбинська О. Ю. *Теорія держави і права: системний аналіз сучасного стану та перспективи розвитку: автореф. ... канд. юрид. наук* / О. Ю. Коцюбинська. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2012. – 16 с.
4. Рабінович П. *Філософія права: деякі “вічнозелені” наукознавчі сюжети* / П. Рабінович // *Право України.* – 2011. – № 8. – С. 13–20.
5. Дамірлі М. *Єдність і різноманітність філософсько-правових знань (до питання про систему правової філософії)* / М. Дамірлі // *Право України.* – 2011. – № 8. – С. 46–51.
6. Рабінович С. П. *Суспільна мораль як предмет етики і юриспруденції* / С. П. Рабінович // *Право України.* – 2011. – № 8. – С. 173–179.